

ברוך בן עזר ראב
"רשימת הראשונים שאני זוכר עד לשנת 1900"
במושבה פתח-תקווה

העתיק והוסיף מבוא וביאורים
אחיינו אהוד בן עזר
יולי-אוגוסט 1978 / תמוז-אב תשל"ח

הרשימה נועדה להידפס בשנת 1978 בחוברת "קתדרה" שהוקדשה ליובל ה-100 לייסוד המושבה העברית הראשונה של העלייה הראשונה, פתח-תקווה, בעריכת פרופ' יהושע קניאל [ז"ל], ונפסלה ברוב קולות בידי מועצת המערכת משום שהכינויים של ראשוני פתח-תקווה לא היו, לדעתם, ראויים לדפוס בכתב-עת רציני, והם גם חששו שהכינויים יעליבו את צאצאי משפחות הראשונים, שהרי אהוד בן עזר ידוע בנטייתו לצד הגס שבהיסטוריה.

הנוסח המקורי של הרשימה נמסר למוזיאון "יד לבנים" בראשית שנות השישים לערך, ולימים, לאחר שעכברים עשו בו שמות, והחדר שבו אוחסן נמסר ל"משמר האזרחי" – נזרק למזבלה של פתח-תקווה יחד עם שאר פריטי הארכיון של ברוך בן עזר ראב, וכנראה גם ספרייתו החקלאית העשירה, שניתנו למוזיאון על מנת שיהיו מופקדים בו לדורי-דורות.

הנוסח שהועתק כאן ניצל כי נשמר בידי אהוד בן עזר יחד עם עוד מסמכים מקוריים חשובים לתולדות המושבה, המצויים רק בידיו.

צילום של הרשימה המקורית בארבעה עותקים זהים וכריכתם בחוברת
נעשה בחודש פברואר 2006

כל הזכויות שמורות
תל-אביב, תשס"ו

אהוד בן עזר

רשימת ראשוני פתח תקווה סמוך לשנת 1900

בעיזבוננו של דורי ברוך בן עזר (ראב) מצאתי רשימה בשם: "רשימת הראשונים שאני זוכר עד לשנת 1900" (רשימה א'), אשר נכתבה על ידו, לפי עדותו שם, בחודש יולי 1958. ברשימה זו מופיעים שמות תושבי פתח-תקווה לפי מגוריהם ברחובות פינסקר, חובבי-ציון, שטמפפר ורוטשילד. לעיתים בתוספת פרטים ביוגרפיים קצרים, וכן מקצת כינוייהם של התושבים.

ברוך בן עזר היה נער בר-מצווה בשנת 1900, ואני מניח כי כוונתו ברשימה היתה לתת את רשימת הראשונים הזכורים לו מילדותו, היינו, מחמש עד שבע השנים שלפני 1900. אינני בטוח אם אלה הם כל רחובות המושבה עד לאותה שנה, אך ברור כי אלה היו רחובותיה הראשונים והמרכזיים ביותר, וברוך בן עזר כמו טייל בהם בזיכרונו, בית אחר בית, חצר ליד חצר.

*

רשימה זו העתקתי, בדקתי והשוויתי לפי כמה מקורות:

1. בספרו של יצחק רוקח "פרדסים מספרים" (1) מופיעה רשימה של תושבים בפתח-תקווה וכינוייהם כפי הערכים (2). השלמתי בגוף רשימתו של ברוך בן עזר את הכינויים שלא הביא והא-עצמו, ואף הוספתי מילואים, שמות וכינויים מרשימתו הפולקלורית של רוקח (רשימה ב'), שאינם מצויים ברשימתו של ברוך בן עזר.

2. בהדרכתו של פרופ' יהושע קניאל – השוויתי את רשימתו של ברוך בן עזר (רשימה א') עם טבלה משנת תרמ"ז (1887) שנערכה בשביל האסיפה הכללית של חובבי-ציון, ובה מופיעים שמות 57 ראשי משפחות המתיישבים בפתח-תקווה ו"בית יהודית" (היא יהוד) בצירוף פרטים על מיספר הנפשות בכל בית-אב, מצב הרכוש, משק החי, הקרקעות, היבולים והמצב הכלכלי (3); זוהי "רשימת דרויאנוב".

ציינתי בכוכב בגוף רשימתו של ברוך בן עזר (רשימה א') כל שם שמופיע בטבלה משנת תרמ"ז, וכן את מיספר הנפשות בכל בית-אב לפי אותה טבלה. וכן הוספתי (רשימה ג') רשימת שמות תושבים (על פי מיספרם הסידורי בטבלה משנת תרמ"ז) שאינם מופיעים ברשימתו של ברוך בן עזר.

3. בפקודת הוועד הפועל של חובבי-ציון באודיסה, ערך ל. בינשטוק, ראש הוועד הפועל ביפו, רשימה של כל בני פתח-תקווה, משפחותיהם, תאריך בואם למושבה ורכושם, וזאת בשנת תרנ"ב, 1892 (4). מרשימה זו, המובאת גם ב"אם המושבות פתח-תקווה" (5) מאת ג. קרסל, הבאתי את שמות התושבים (רשימה ד') שאינם נזכרים בשמותיהם ברשימת ברוך בן עזר, על פי מיספרם הסידורי ברשימת בינשטוק. לרשימת ברוך בן עזר הוספתי את שנת ההתיישבות בפתח-תקווה ואת מקום המוצא, (במידה ולא צויין) באות דקה. לעיתים מקום המוצא אצל בינשטוק אינו אלא התחנה האחרונה לפני פתח-תקווה. רשימת בינשטוק מבוססת על נחלות, ובדרך-כלל הבנים נכללים בנחלת המשפחה. ברשימת ברוך בן עזר מופיעים לרוב הבנים בשמותיהם בנפרד.

*

ברוך בן עזר (ראב) נולד בפתח-תקווה בחודש תשרי תרמ"ח (1887) ונפטר בה בחודש שבט תש"ך (1960). אביו יהודה ראב וסבו אלעזר (אליעזר, לאזאר) ראב היו מראשוני וממייסדי פתח-תקווה בשנת 1878 (6). וברוך עצמו נחשב לבן-זכר ראשון שנולד במושבה (על תואר זה היה ויכוח בינו לבין גד מכנס, בכורה של משפחת אהרון לייב מכנס).

ברוך נשלח בנעוריו לתקופת-זמן לירושלים, לקבל חינוך תורני. (אימו היתה לאה, לבית שיינברגר, שמשפחתה ירבה בבתי אונגריין). הוא חזר למושבה והקים בה את ביתו (ונשא לאישה את רבקה לבית שלנק מירושלים). בשנות מלחמת העולם הראשונה היה עוזרו של אהרון אהרונסון במלחמה בארבה, ואחר כך גם מנהל העבודות החקלאיות בתחנת הניסיונות החקלאיים של אהרון אהרונסון בעתלית. ברוך העריץ את אהרון וראה בו את מורו ורבו בחקלאות (7). אך משנכנס יוסף לישאנסקי לעבודת הריגול [של ניל"י], פרש מהם ברוך, ופרק-זמן אף נמלט ללבנון והסתתר שם מפני התורכים בתור צייד אצל הזואולוג ישראל אהרונ, שהקים שם בית-נכאת זואולוגי לג'מאל פשה (8).

חיבה רבה נודעה מברוך גם לשרה אהרנסון ולאבשלום פיינברג, שהיו צעירים ממנו בשנים אחדות; אך לדרכם המסוכנת – וזאת לדעתו ולדעת אביו יהודה – התנגד בצורה דראמאטית, וניהל ויכוח מר עם אבשלום ערב צאתו של הלה למסעו האחרון, אשר ממנו לא חזר (9). התנגדותו של יהודה ראה להשתתפות בנו ברוך בעבודת הריגול למען הבריטים נבעה מכך שכל משפחת ראב בעת ההיא היו עדיין נתינים אוסטרו-הונגריים, תחת חסות הקונסול האוסטרי בירושלים, והאוסטרים היו בני-בריתם של התורכים במלחמה. לדעת יהודה ראב אסור לבני-המשפחה לבגוד ב"מולדת". אלה היו מושגי הכבוד שלו.

*

אחרי מלחמת העולם הראשונה חזר ברוך לפתח-תקווה אל משפחתו, והיה במשך שנים רבות מן הדמויות הבולטות ב"ישוב האזרחי", בהסתדרות "בני בנימין" של בני המושבות, ובהתאחדות האיכרים. תקוות רבות תלה באלכס אהרנסון, שימלא את מקום מנהיגותו של אחיו אהרון, והתאכזב (10).

ברוך בן עזר לקח חלק בהגנה על פתח-תקווה במאורעות 1921 ובכריתת חוזה-השלום עם שיח' שאקר אבו-קישק. בטקס ה"סולחה" נשא ברוך בן עזר נאום, והוא עצמו מופיע בתצלום ה"היסטורי" של אותו מעמד (11). הסיפור מופיע בפרטות בספרי "ג'דע, סיפורו של אברהם שפירא, שומר המושבה" (1993).

מיטב מעייניו ומרצו של ברוך הופנו כל שנותיו לתחומי החקלאות, בעיקר הפרדסנות, בהם קנה לעצמו שם וידע רחב מאוד. בין היתר גילה זן של תפוחי-זהב שמוטי-"דם" וקרא לו בשם "שרה" לזיכרה של שרה אהרנסון. הוא גם כתב כמה סיפורים ושיר לזיכרה (12), ואילו לבנו קרא אהרון על שם אהרון אהרנסון. ברוך גם יסד וניהל את אחוזת "קלמניה" למען הבעלים, משה גרידינגר.

בקיא היה ברוך גם במנהגי הערבים, ופיו שפע סיפורים עממיים ואנקדוטות שמיוסדים על ההווי הערבי (13) והווי המושבה משנותיה הראשונות, וזאת בשפה ציורית, בלולה אידיש וערבית, ועם כושר חיקוי והמחשה שהיו מקסימים את לב שומעיו. סיפורים אלה הסבירו את מקורם של כמה מן הכינויים שדבקו בתושב זה או אחר בפתח-תקווה (14).

[ברומאנים ובסיפורים שלי מופיעים סיפורים רבים משל דודי ברוך. הדמות של דודי אלכס ברומאן "המושבה שלי" (2000) היא צירוף של שלושה דודים שלי, שכל אחד מהם היה טיפוס מרתק לעצמו: דודי ברוך. דודי יחיאל ליפסקי, אחיה של אימי דבורה-דורה. ודודי פלטיאל נוביק, שהיה נשוי לצ'לה, אחותה של אימי. ברוך ופלטיאל היו בני המושבה ואילו יחיאל עלה בבחירתו עם המשפחה מלודז'.

העטיפה של ספרי "ספר הגעגועים" (2009) היא צילום של עץ תפוזי שמוטי-"דם" מהזן "שרה" [".

ברוך בן עזר (ראב) א. רשימת הראשונים שאני זוכר עד לשנת 1900 נכתב בחודש יולי 1958

[אהוד בן עזר: כמפורט לעיל, על השמות הוספתי רשימת הכינויים בערבית לפי ספרו של יצחק רוקח "פרדסים מספרים", וכן פרטים נוספים ממקורות אחרים. תאריכי השנים הם שנת בואם לפתח-תקווה ולא שנת עלייתם לארץ. גם ציון המקום ממנו באו לפתח-תקווה מציין לעיתים רק מקום ממנו באו בארץ, ולא את ארץ-מוצאם ממנה עלו ארצה. פיענוח השנים: תרל"ח – 1878. תרל"ט – 1879. תר"מ – 1880, תרמ"א – 1881, תרמ"ב – 1882, תרמ"ג – 1883, תרמ"ד – 1884, תרמ"ה – 1885, תרמ"ו – 1886 וכן הלאה, תר"ן – 1890, תר"ס – 1900, תר"ע – 1910].

רחוב פינסקר

הרב אורלנסקי. [תרמ"ג]. האב. רב. מן הביאליסטוקאים. [לפי דרויאנוב: ארבע נפשות].

יעקב אורלנסקי. הבן. רב. נהרג בחברון.

יהודה בכר. * [מבולגריה. תר"מ]. ס"ט. איכר. אחים. מבולגריה. [לפי דרויאנוב: יהודה בכר ושני בניו, 9 נפשות].

משה בכר. * [תר"מ]. ס"ט. איכר. אחים. מבולגריה.

אברהם בכר. * [תר"מ]. ס"ט. איכר. אחים. מבולגריה. [רוקח: אברהם בכר שמוצאו היה מתורכיה – אברהים אל טורק].

מרדכי סלומון. איכר. בנו של משה סלומון. מירושלים.

חנה בת מרדכי סלומון, שהצטיינה ברכיבה על סוס – חיילת אל דורזיה.

לייב סלומון. * איכר. בנו של משה סלומון. מירושלים. לייבו אסלאן. [לפי דרויאנוב – 3 נפשות].

אברהם מרגולית. חנווני. מן הביאליסטוקאים. עזב את הארץ.

עמנואל. ס"ט. איכר. מבולגריה. תיכף אחרי בואו התעוור.

אברהם שמעון ירמה. * [אירמה לפי בינשטוק]. רב מוסמן. חנווני. איכר. מביליסטוק. התחתן עם שתי נשים. [לפי דרויאנוב: 2 נפשות].

משה פיינשטיין. * איכר. מביליסטוק. [תרמ"ג]. כינוי – משה חיות. [לפי רוקח: משה פיינשטיין, על שם אימו חווה – מוסא חייס]. [לפי דרויאנוב: 3 נפשות].

יעקב מאיר כץ. [מוולקוביסק. תרמ"ד]. מלמד ושמש. אשתו אופה, גם מצות.

שמואל יוסף גינצבוג (או גינצבורג). פועל. מפינסק.

משה שמואל ראב. * מאונגריה. [תל"ח]. איכר. (רוקח: משה שמואל בן-עזר ראב – מוסא עיזר). [לפי דרויאנוב: 3 נפשות].

יהודה ראב. * מאונגריה. [תל"ח]. איכר. (רוקח: יודה עיזר, יודה ערב). [לפי דרויאנוב: 3 נפשות].

אלעזר ראב. מאונגריה. אביהם של משה שמואל ויהודה.

שלמה טורקניץ. * [ת"מ"ה]. סנדלר. אחים. מפינסק.

יצחק טורקניץ. * [ת"מ"ה]. איכר. אחים. מפינסק. [אצל דרויאנוב: שלמה ואחיו יצחק סנדלר. 3 נפשות].

אליהו טורקניץ. איכר וסוחר. אחים. מפינסק.

מרדכי רובינשטיין. [מירושלים. ת"מ"ה]. נגר. האב.

עקיבה רובינשטיין. נגר. בן.

לייב רובינשטיין. עגלון. בן. נורה ונהרג בדרך מירושלים.

ישראל רובינשטיין. פקיד. בן. עזב את פתח-תקווה ועבר לגליל.

יצחק גולדברג. סנדלר ואיכר. [יצחק קונדארג'י]. אחים.

לוי גולדברג. [מפינסק. ת"מ"ט]. נגר ובנאי. אחים.

קלמן סוויצקי. [ת"מ"ה]. האב נפח. מפינסק.

נפתלי סוויצקי. הבן. איכר. מפינסק.

אברהם סוויצקי. הבן. נפח. מפינסק. אברהים חדאד.

ראובן סוויצקי. הבן. איכר. מפינסק.

יוסף פיאלקוב. האב. בנאי. מפינסק.

מאיר פיאלקוב. הבן. בנאי. מפינסק. מייר אל בננה.

אברהם פלדמן. עגלון ואיכר. מפינסק. פליצקה.

צייטלין. מירושלים. [ת"מ"ה]. צ'קוֹבֶר.

יעקב ישעיהו רבינוביץ. * [מאודיטה. ת"מ"ד]. האב. איכר. (לפי דרויאנוב: 6 נפשות).

מוניה רבינוביץ. הבן. עגלון ופועל. נסע לאמריקה.

יעקב קופלמן. * בן קופלמן. איכר.

סטלובסקי הזקן. האב. בנאי. קראו לו דער יגסטוֹכר.

פייבל סטלובסקי. הבן. בנאי. בנה בעיקר בארות.

חכמשווילי גורגי הזקן. איכר.

חכמשווילי אליהו. הבן. איכר ועגלון. בניו שינו השם לאליסון.

חכמשווילי תיינוה (או תיימה). הבן. איכר. מת צעיר וערירי.

משפחת רייכמן. אב ובנים. פועלים. בן אחד שמו גָּצָה. נסעו לחו"ל.

אפריים היילפרין. עגלון. החזיק את הדיליזנס. פרויקה.

הירשה שמולביץ. פקיד. עבד באחוזת לחמן.

שמעון זלטיאבקי. איכר וסוחר. מרוסיה. עבר באחוזת לחמן בהתחלה.

בר לביא. קדר ופועל. לבסוף נעשה פועל יקב. ישקה טָפּר.

שלמה מלמד. מורה דרדקי.

רחוב חובכי ציון

שוורצברג. (או – שמרצברג). פועל.

מאיר. בעל בית המרחץ. סתת. מירושלים.

..... גיס א.ש. ירמה. איכר. רצחו אותו ערבים ע"י הירקון.

דוד שפיגל. האב. [מיוון (2). תרמ"ז]. כורם ויין. בסרכיה.

יצחק יעקב שפיגל. הבן. חקלאי.

נחמן שפיגל. הבן. חקלאי.

משה שפיגל. הבן. חקלאי.

לייזר שפיגל. הבן. נסע לחו"ל.

זישה שפיגל. הבן. נסע לחו"ל.

שמואל יעקב רוזנצוויג. האב. קצב. היה גם מוהל. ערבים עוברי דרך הרגו אותו.

...וידל רוזנצוויג. בן. מנקר.

נחמן רוזנצוויג. בן. קצב.

זאב ברנדה. * איכר. [תרמ"ב]. מביליטטוק. [לפי דרויאנוב: 4 נפשות].

חיים משה סלור. * [מירושלים. תרמ"א]. מודד קרקעות. מירושלים. אחים. אבו אל נדראת. [לפי דרויאנוב: 2 נפשות].

אפריים סלור. זגג. מירושלים. אחים.

חנוך סלור. [תרמ"ה]. איכר. מירושלים. אחים.

אריה סלור. רוקח. רופא. מירושלים. נסע להרבה שנים למרוקו, ושירת זמן מה בלגיון הזרים.

זאב אריה גרינשטיין. * האב. [מופיע אצל בינשטוק, ללא שנת התיישבות ומקום מוצאן]. איכר. תלמיד מקווה-ישראל. [לפי דרויאנוב: 4 נפשות].

חיים צבי גרינשטיין. הבן. איכר. נהרג במאורעות 1919 בהגנה. [טעות, נהרג במאורעות 1921. – אב"ע].

סנדר חדר. * [מפלך גרודנה. תל"ט]. איכר, נפח, ושומר. מירושלים. [לפי דרויאנוב: 3 נפשות].

יוסף חדר. * אחיו. איכר. נסע לחו"ל וחזר. בין מייסדי רעננה. [לפי דרויאנוב: 3 נפשות].

לובמן. * מורה. [לפי דרויאנוב: מרדכי ליובמאן ובן-אחיו בער, 5 נפשות].

דוב לובמן חביב. * בן אחיו. עבר לראשון-לציון.

סמנובסקי. פועל. עבר לראשון-לציון.

משה מקליף. איכר. [מפלך גרודנה. תרמ"ו]. מבריינסק. כינוי: בריינסקר.

לייב מקליף. [מופיע אצל בינשטוק בתור בן-אחיו]. אחיו. פועל ואיכר. עבר להתיישב במתולה. אחר-כך במוצא, ונהרגו כל המשפחה במאורעות במוצא.

יחזקאל רובינוון. גיסו. מתווך. מירושלים.

ויסוקר הזקן. [מרוסיה. תרמ"ה]. האב. חייט.

אייזיק ויסוקר. הבן. נפח. נפל לתוך באר ונהרג.

ישראל ויסוקר. הבן. נפח ואיכר.

קופל ויסוקר. בנו של אייזיק. פועל ואיכר.

משה ויסוקר. בנו של אייזיק. פועל ואיכר.

דוב ימיני. מקודם: ליפשיץ. חנווני ואיכר. ביליטטוק.

מרדכי הויזדרף. * מתווך, סוחר ואיכר מירושלים. [לפי דרויאנוב: 5 נפשות].

אלעזר מיכל הויזדרף. סוחר. הבן.

הלל כהן. * [מביאליסטוק. תרמ"ו]. האב. איכר. [לפי דרויאנוב: 6 נפשות].

ישראל כהן. בן. איכר.

יחזקאל כהן. בן. מורה. נסע לחו"ל וחזר אח"כ.

יוסף פינחסוביץ. * [מרוסיה. תרמ"ד]. איכר. כינוי: פֶּאָסְטוֹבֶר (או – כאָסְטוֹבֶר, או – פייסטובר). [לפי דרויאנוב: יוסף פינחסאווויץ ובניו: 8 נפשות].

מרדכי פינחסוביץ. * איכר. התיישב אחר-כך בראשון לציון.

זאב פינחסוביץ. * פועל ואיכר. נסע לחו"ל עד היום. [לפי רוקח: משה פנחסוויטש – אבו אוֹסְבֶּע].

אברהם זלמן איכלוב. * [מפלך יקטרינוסלב. תרמ"ה]. האב. איכר. [לפי רוקח: אביו של יעקב איכלוב, שהיו לא הרבה בנות – אבו אל בנאת]. [לפי דרויאנוב: 7 נפשות].

יעקב איכלוב. בן. איכר.

יצחק איכלוב. בן. איכר.

דוד נוביק. * [מפלך גרודנה. תרמ"ב]. נגר. דאוד אל נג'אר. { או – דהוד. [לפי דרויאנוב: 4 נפשות].

דוד איזרליט. * [מרוסיה. תרמ"ה]. האב. איכר ומדריך. [לפי דרויאנוב: 9 נפשות].

ראובן איזרליט. הבן. נסע לחו"ל וחזר לייצג את פרדס באנגליה.

נתן איזרליט. הבן. נסע לחו"ל.

חלבנה נידיץ. מורה ונגר. מירושלים. נסע לאמריקה ושוב חזר לפתח-תקווה.

עקיבה יעקובסון. פועל וסוחר.

גולדמן כהן. פועל. עבר כמפקח לגולן, ולבסוף מתיישב בכפר תבור. כינוי: כהן דער בחור.

גולדמן הכהן כץ. [אצל בינשטוק: אלקה כץ מפלך וילנה. תרמ"ו. בעלה עדיין בחוץ-לארץ]. איכר. כינוי: בעל קצקה.

לייב כץ. הבן. צלם. נסע לחו"ל.

יהודה כץ. הבן. איכר. עבר כמתיישב בראש-פינה.

יעקב כץ. הבן. איכר. עבר כמתיישב במתולה.

אשר כץ. הבן. פועל. עזב את הארץ.

מיכל מלמד. * מורה ואיכר. עבר כמתיישב ביסוד המעלה. [לפי דרויאנוב: 1 נפש].

מרדכי דינוביץ. * [תרמ"ב]. איכר וסוחר אתרוגים. מביליסטוק. מטיה סופר. [לפי דרויאנוב: 6 נפשות].

ברוך דינוביץ. הבן. איכר. מביליסטוק.

יינה דינוביץ. הבן. איכר. יינע טאך.

מרדכי קלינסקי. * [תרמ"ג? (משובש)]. האב. איכר. מביליסטוק. [לפי דרויאנוב: 8 נפשות].

מנדל קלינסקי. הבן. איכר. מביליסטוק. אחים.

הרשל קלינסקי. הבן. איכר. מביליסטוק. אחים.

חיים קלינסקי. הבן. איכר. מביליסטוק. אחים.

לייזר דוברי. * [מוזסיא. תרמ"ג]. נגר. מבריינסקי. בריינסקר.

מרדכי יונה דוברי. הבן. איכר. מבריינסקי. [לפי רוקח: מרדכי יונה דוברי – מוראד אל קאסיר]. [לפי דרויאנוב: אליעזר דאברע ובנו 4 נפשות].

דניאל ליפשיץ. * [תרמ"ב]. האב. איכר. מביליסטוק. [לפי דרויאנוב: 9 נפשות].

שמואל ליפשיץ. בן. איכר.

בנימין ליפשיץ. בן. איכר.

שלוסברג הזקן. * [מפלך קובנה. תרמ"ב]. האב. נסע לאפריקה וחזר לתל-אביב. [לפי דרויאנוב: ישראל שלאסבערג – 6 נפשות].

שלוסברג ירחמיאל. בן. איכר. נסע לאפריקה.

נחמן גרף. הרב. עגלון. מברניסק.

צבי גרף. בן. עגלון.

(שמואל גרף בא אחר-כך).

אלטר וינקלר. * [מאוסטריה. תרל"ח]. איכר ופועל. האב. כינוי: קלקר.

אברהם וינקלר. * איכר. הבן. קלקר. [לפי דרויאנוב: אלטער ווינקלער ובנו, 5 נפשות].

אבא למפרט. * [מביאליסטוק. תרמ"ד]. פועל ואיכר. [לפי דרויאנוב: 8 נפשות].

משה ליפקס. * [תרמ"ח]. האב. איכר. מביליסטוק. [לפי דרויאנוב: 5 נפשות].

זאב ליפקס. הבן. איכר. [לפי רוקח: לייבל ליפקיס – ליבנו אבנו אלבקס].
גודצקי. חובש. כינוי: פלשר. [אסתר ראב מזכירה אותו בסיפורי ילדותה. – אב"ע].
ישראל יעקב עלנהורן. רוקח. מירושלים.
מרדכי בומבי. האופה. אופה. מפרס.
זלמן פישצנר. מנגק ואיכר. מראשון. התנפלו עליו ערבים על-יד יהוד ופצעוהו קשה.
שלום כהן. איכר. מרוסיה.
יוסף יוספזון. סוחר. איכר. מרומניה.
הירש יוספזון. אחיו. סוחר. איכר. מרומניה.
שיינפלד בנימין. גיס יוספזון. סוחר, איכר. מרומניה.
יהושע סמואל. פרדסן. מאנגליה. כינוי: ענגלנדר. [אסתר ראב מזכירה את המשפחה בסיפורי ילדותה. – אב"ע].
פרץ פסקל. איכר פרדסן. מזכרון יעקב. היה פקיד הברון ועבר לאיכר. [לפי רוקח: פרץ פסקל – חואג'ה פאריס].
רוזנברג הזקן. פרדסן. האב. כינוי: קוברינר.
רוזנברג דוד. פרדסן. הבן. קוברינר.
אברהם ינובסקי. פועל ואיכר.
הנרי הזקן. אופה.
הנרי משה. הבן. פועל ואיכר. עבד הרבה שנים אצל הברון.
אליעזר בדחן. רצען. כינוי: בדחן.
חיים קסובסקי. פועל ואיכר. עבר הרבה שנים כמנהל פרדסים. כינוי: חיים פוס-אוחתו.
יעקב וייסמן. אורוותן. בסרביה. עבר באורוות הברון.
בנימין וייסמן. אורוותן. בסרביה. עבד באורוות הברון. אחיו.

רחוב שטמפפר

משה יחיאל סנדרוב. האב. שוחט. מירושלים.

אלטר סנדרוב. הבן. שוחט. מירושלים.

יצחק צבי שפירא * האב. איכר. מחוקמק (או – תוקמק). [לפי דרויאנוב: יצחק צבי שפירא עם בנו: 9 נפשות].

מיכאל שפירא * [מרוסיא. תרמ"ד]. הבן. איכר כנ"ל.

אברהם שפירא [מרוסיא. תרמ"ד]. הבן. איכר. כנ"ל. כינוי: אברהים מיכו.

אברהם קופלמן * איכר. מרוסיה. [מסלונים. תרל"ט]. האב. כינוי: סלונומר. [לפי דרויאנוב: אברהם קאפעלמאן ובניו – 11 נפשות].

מנדל קופלמן * שומר, מתווך ואיכר. הבן.

יצחק קופלמן * הבן. אחיו של מנדל. פועל. שירת הלגיון הזרים ונסע מהארץ.

יהושע שטמפר * איכר ועסקן מאונגריה [תרל"ח]. [לפי דרויאנוב: 8 נפשות].

שלמה שטמפר. הבן. איכר ועסקן. נולד בירושלים.

מנחם יהודה שטמפר. אחיו של יהושע. פועל ומורה. מאונגריה.

זרח ברנט * מאנגליה. ישב זמן קצר ונסע לאנגליה בחזרה, וחזר אחר-כך ובנה בתים ב"נוה שלום" [לפי דרויאנוב: 8 נפשות].

לייב ליפשיץ * [ממוהילב. תרמ"ג]. האב. איכר. כינוי: חבדניק. [לפי דרויאנוב: 7 נפשות].

שמואל ליפשיץ. הבן. איכר.

אייזיק ליפשיץ. הבן. איכר. ליזיק אל טאוויל.

ישראל צבי הכהן. מלמד. מורה. מירושלים.

הרב פרומקין * מרוסיה. מיסד אחוזת לחמן בפתח-תקווה. [לפי דרויאנוב: ליב פרומקין, 6 נפשות].

גרינשטיין הפחה. פחה. אל-נורי.

יעקב יֶשָה. פועל. מירושלים. רווק כל ימיו.

אברהם דוד בטן. חובש ביהמ"ד. מירושלים. אוכל אצל בעלי הבתים, כל יום אצל אחר. כינוי: דר בטלן.

משה נקלי. האב. עגלון. כינוי: ניקוליי.

יצחק נקלי. האב. עגלון. נקוליי. נהרג במאורעות על-יד מקווה.

מאיר שמעון ליברכט. האב. מנהל אחוזת לחמן. מירושלים.

עקיבא ליברכט. הבן. יינן באחוזת לחמן. מירושלים.

רחוב רוטשילד

יטקובסקי אריה. [רוסיה. תרמ"ה]. האב. איכר מרוסיה.

יטקובסקי עבדיה. הבן. איכר. מרוסיה. [רוקח: עובדיה יאטקובסקי – עבדללה עוואג'ה]. אחים.

יטקובסקי דוב. הבן. איכר. מרוסיה. [רוקח: ברל יאטקובסקי – מירו עוואג'ה]. אחים.

יטקובסקי שלמה. הבן. איכר. מרוסיה. [רוקח: שלמה יאטקובסקי – סלימן עוואג'ה].

פנחס גלובמן. [הונגריה. תרמ"ז]. פועל ואיכר. מירושלים. חתנו של שטמפר.

מאיר גלינקובסקי. נפח. מרוסיה. כינוי: מאיר שמיד.

אליהו ספיר. פקיד, מורה ואיכר. מירושלים. בנו של "אבן ספיר".

בן ציון שטיל. * איכר. מפוניווז'. חותנו של ספיר. [לפי דרויאנוב: 4 נפשות].

דוב מרגוליות. * [תרמ"ג]. איכר. מביליסטוק. כינוי: ברל. [רוקח: ברל מרגוליס – ברל אסמר] [לפי דרויאנוב: בער מארגלית, 4 נפשות].

משה שמואל קרצמר. [תרמ"ז]. פקיד ואיכר. מביליסטוק.

יעקב גוטמן. אופה וחנווני. מרוסיה. כינוי: חרושצר.

אלתר ליבוביץ. נגר. מירושלים. כינוי: יהודיער.

משה חודורוב. * [מפלך חרטון. תרמ"ג]. מתווך. [לפי דרויאנוב: בני משה האדאראוו, 2 נפשות].

בנימין חודורוב. [מפלך חרטון. תרמ"ג]. אחיו. איכר.

בְּרָה בוך. [מרוסיה. תרמ"ז]. אופה. תוקמק. מת ערירי ובאו משפחת אחיו אחר-כך.

מרדכי שמולביץ. [מרוסיה. תרמ"ט]. אב. פועל ואיכר.

אברהם שמולביץ. בן. פועל ואיכר.

הושע שמולביץ. בן. פועל. עזב אחר-כך את הארץ.

משה פרידמן. חייט. בסרביה. כינוי: שניידר. בניו עזבו את הארץ מלבד אחד, אהרן, שנשאר, אך בניו עזבו את הארץ.

יואל בלומרט. פחה. רומניה.

מרדכי דיסקין. האב. איכר, חנווני. מרוסיה.

בנימין דיסקין. הבן. חנווני. מרוסיה. [לפי רוקח: בנימין דיסקין – אל בּניאס. x, פועל ושליח אצל דיסקין – אחסיין דיסקין].

יהודה דרויאן. פועל ואיכר. מרוסיה.

יוסף נחום גולדשטיין. האב. חנווני. רומניה.

ברוך גולדשטיין. בן. חנווני. רומניה. עבר לראשון-לציון.

אלתר גולדשטיין. בן. איכר. רומניה. עבר לזכרון יעקב.

דוד גולדשטיין. בן. פועל ואיכר. רומניה. נשאר בפתח-תקווה.

ישראל דוב קרסננסקי. שמש. מרוסיה. קצוץ בהונות רגליו ומיד הימנית.

פורשטט. חנווני. מרמלה.

יעקב גינצבורג. איכר. מראשון לציון.

מאיר דנקנר. צבעי ואיכר. מראשון לציון.

משה מרקוס. איכר. מרומניה. אחיו ואביו באו אחר-כך. [לפי רוקח: מוסא אל אחוול].

חיים פרנקל. טייח ובנאי. מרוסיה. עזב את הארץ.

יעקב משה ברזידה. איכר. מירושלים.

שמואל מילס. מגדל אתרוגים. מרומניה. תמיד היה נוסע עם אתרוגיו לחו"ל. כינוי: בּוּחַר.

א.ל. מכנס. * איכר. [מירושלים. תרמ"ד]. מרוסיה. אבי משפחות המכנסים. [לפי רוקח: אהרן לייב מכנס – הרון אל אבראס]. [לפי דרויאנוב: 3 נפשות].

משה גיסין. איכר. מרוסיה. אחים.

זלמן גיסין. איכר. מרוסיה. אחים.

לייב גיסין. איכר. מרוסיה. אחים.

משה כהן. איכר. מירושלים.

חיים כהן. אחיו. פקיד ואיכר. מירושלים. היה פקיד הברון ואחר-כך התיישב בפתח-תקווה.

בנימין הופמן. איכר. מרומניה.

פנחס מאירי* [מתורכיה(?) תרמ"ג]. איכר. מפוניבז'. [רוקח: פנחס מאיר – פנחס אל עוואר]. כינוי: מר. [לפי דרויאנוב: 1 נפש].

אהרן לייב פלמן. איכר. מיפו. בנו של הפרדסן בסומל על-יד יפו. כינוי: מזריצר.

לייזר סגל. פועל, איכר ועגלון. רוסיה. היה מפועלי הברון והתיישב אחר-כך במתולה וחזר להיות עגלון בפתח-תקווה.

*

ב. מילואים מרשימתו של יצחק רוקח (שמות שאינם מצויים ברשימתו של ברוך בן עזר)

מרדכי מקלב – אל פאר.

מאיר אפלבוים – אבו אל-בום.

לייבל ליפקיס – לייבו אבו אלפקס.

אביו של יעקב לויין שהיו לו 12 בנים ובנות – אבו אנתמעש.

קרלינסקי שהיו לו הרבה פרדות – אבו אל בארל.

חיים צוהר, שהיה מצלצל בפעמון המושבה – אבו ג'ראס.

שבתאי גינצבורג – חוואג'ה שעבקלה.

מרדכי פרלין – מוראד אל אמריקני.

יעקב שלאנג (שלבש קפוטה) – אבו דמאיה.

אברהם סלוצקי (פלדמן) – אברהים אל אשקר.

אברהם קוברינר – אברהים בג'ם.

בדריקובצקי – בדרי.

פייבל פיינשטיין – בולבול.

הרשל למפרט – רזאל אל-עבד.

חיים הירש גרינשטיין – רזאל אבו רזאל.

*

**ג. שמות ראשי משפחות הקאלאניסטען בפתח
תקוה ובית יהודית (יהוד) משנת תרמ"ז, 1887,
שאינם מופיעים ברשימתו של ברוך בן עזר
(על פי מיספרם הסידורי בטבלה אצל דרויאנוב)**

16. וואלף בליומענפעלד (5 נפשות)
18. חיים ווילענטשיק (1 נפש)
34. משה קאפלאן (5 נפשות)
37. משה עמנואל (5 נפשות)
40. שמעון חאדאראוו (6 נפשות)
42. בינוש סלאר (5 נפשות)
43. אהרן יהושע שפירא, בביאליסטוק (לא בארץ)
44. דוד גוטמאנן (2 נפשות)
47. יעקב ראזענטאהל (4 נפשות)
50. שלום פישל מלמד (4 נפשות)
51. משה יחיאל שו"ב (5 נפשות)
52. אלחנן בולקין פאבריקאנט (8 נפשות)
53. יצחק בעקער (6 נפשות)
54. בער מערקעס מלמד (6 נפשות)
57. מאיר שמיד (3 נפשות)
58. קאלאג' גם פועלים מקרוב באו (42 נפשות)

*

**ד. שמות תושבי פתח-תקווה על פי רשימת
ל. בינשטוק משנת תרנ"ב, 1892
(המסומן בכוכב אינו מופיע ברשימת ברוך בן עזר)**

1. ליב ציטלין.
2. חיים יצחק רובינשטיין.
3. קלמן סוויאטיצקי ובנו בכורו נפתלי.
4. מרדכי רובינשטיין ובנו בכורו.
5. האחים שלמה ויצחק טורקניץ.
6. יהודה ראב.
7. משה שמואל ראב (אחיו הצעיר של יהודה – אב"ע).
8. שמואל יוסף גינצבורג. מירושלים. תר"ן.
9. * יעקב מאיר כץ, עם בניו.
10. משה פיינשטיין.
11. * וולוביטש משה הירש.
12. אברהם שמעון אירמא.
13. האחים מיכל ואברהם שפירא.
14. אברהם קופלמן ושני בניו הגדולים שיצאו לרשות עצמם.
15. יעקב יהושע רבינוביץ.
16. יהושע שטמפר.
17. * אברהם טקאטש ובנו לייב. מאודיסא. תרנ"ב.
18. לייב ליפשיץ ובניו.
19. משה סלור.
20. יהודה בכר ואחיו, ספרדים יחידים בבני פתח תקווה.
21. דוד מיכל שפיגל וחמשת בניו, בעלי משקים.
22. וולף ברנדה.
23. האחים אברהם ומשה בכר.
24. * האלמנה רבקה סלור ושני בניה.
25. חנוך סלור.
26. וולף ליב גרינשטיין.
27. סנדר חדר.
28. משה מאקלב ובן אחיו אריה-ליב מקלף.
29. אהרן ליב מכנס.
30. הירש ויסוקי [צ"ל ויסוקר. – אב"ע].
31. * בר ליפשיץ. ביאליסטוק. תרמ"ז.
32. הלל כהן.
33. יוסף פנחסביץ.
34. דוד נוביק.
35. * האלמנה חיה שרה יעקבסון ובניה. מפלך מינסק. תרמ"ה.
36. אלקה כץ ובניה.
37. בתיה יאטקובסקי ובעלה זאב אריה יאטקובסקי שנפטר באותה הימים (א' בחשון תרנ"ב), בנה הבכור ובתה.
38. פנחס גלובמן, חתנו של יהושע שטמפר.
39. הרב אהרן אורליאנסקי.

40. בר מרגלית.
41. משה שמואל קרטשמר.
42. לוי גולדברג.
43. בר בוך.
44. שמולביץ ושלושת בניו.
45. לוי גולדברג.
46. מרדכי דינוביץ.
47. האלמנה קאלינסקי ובניה.
48. אליעזר דוברי.
49. דוד איזראעליט ושני בניו.
50. אברהם זלמן איכילוב ובניו.
51. דניאל ליפשיץ.
52. ישראל שלוסברג.
53. אלטר וינקליר ובנו.
54. משה ליפקיס.
55. פנחס מעער (מאירי).
56. אבא למפרט ובנותיו.

*

על רשימת משפחות זו, שבה לא צויינו הנשים (אלא אם כן הן בעלות-הנחלה) ולא צויינו הילדים הקטנים, אלא רק הבנים הבוגרים שעובדים כשכירים אצל הברון או בנחלת המשפחה – מוסיף ג. קרסל בספרו:

“כזה הוא הפירוט היבש של חמישים ושש המשפחות, הנחשבות לתושבי המקום הקבועים, ואשר להם נחלאות בפתח תקוה. חוץ מאלה, ישבו בפתח תקוה שבע עשרה משפחות שאין להן קרקע ולא ישיבה קבועה בהמושבה והם נושאים בה משרות שונות.” היו אלה פקידי הבארון, מורים, גנן [אגרונום. – אב”ע] ועוזרו, שואב מים, בנאי, רוקח, שאשתו מיילדת, מוביל-משאות וכיוצא באלה.” (15).

ה. אהוד בן עזר: דברי סיכום

השוואת הרשימות מעלה כי רשימתו של ברוך בן עזר זהה בעיקרה לרשימות ה"היסטוריות" שנדפסו בעת שנולד או בהיותו עדיין ילד. הרשימות ההן שימשו כסקירות משקיות ודמוגרפיות לצורך ציבורי, ומכאן פירוטן הרב, שרק מקצתו הובא כאן. ברם, חשיבות רשימתו של ברוך בן עזר דומני שנעוצה בכך שהוא מזכיר בשמותיהם כמה תושבים שלא היו בעלי נחלאות, ואשר ברשימות ה"היסטוריות" בנות-התקופה נזכרו בדרך כלל על פי מיספר נפשות כולל, ולא בשמותיהם.

שם הכפר הערבי "מלבס", אשר על אדמתו נוסדה פתח-תקווה ב-1878 – נגזר מן הפועל הערבי מלבס, שפירושו מצופה, מלובש. (כך קרוי ממתק סוכריות השקדים המצופים סוכר, בטעם מזרחי). ולפי המסורת העממית הערבית, קורא כך שמו של הכפר משום שהיה "מתלבש" מדי כמה שנים בתושבים חדשים, לאחר שהקודמים מתו בקדחת, מלריה.

מן הרשימות המובאות כאן והמתייחסות, בהפרשי-זמן, לשנים – 1887, 1892, 1900 – לערך, עולה כי תהליך זה של "התלבשות" המקום בתושבים חדשים מדי תקופה (תהליך שהיה אופייני גם לכמה מושבות יהודיות, שראשוניהן נספו בקדחת או נטשון, ורבים מבניהן היגרו לארצות שמעבר-לים) – התהליך הזה פסח על פתח-תקווה, למרות קשיי הקיום והתלאות הרבות. הגרעין המרכזי, ה"קשה", של רוב משפחות הראשונים (להוציא את פרשת ה"ירקונים" האומללה) – נשאר כמעט ללא שינוי במשך שניים-שלושה העשורים הראשונים לייסוד המושבה ולחידוש יישובה. וגם אחרי שנת 1900 לא התחלף גרעין זה אלא נבלע לאט-לאט בגידול האוכלוסייה הכללי של המקום.

מה היו הסיבות לכך? דומה שהתשובה הברורה ביותר מצוייה בקטעים מדבריו של יוסף קלוזנר, שביקר בפתח-תקווה שנים אחדות לאחר 1900, ותיאר את רשמיו פרקים-פרקים ב"השילוח" ולימים קיבצם בספרו "עולם מתהווה".

אגב, שנת 1900 היתה השנה שבה השתחררו האיכרים מאפוטרופסות הבארון והחלו עומדים ברשות עצמם.

אומר יוסף קלוזנר:

"זוהי האנטינומיה הארצישראלית הראשונה: לשם תיקון החיים הכלכליים וכיבוש העבודה צריך שהיישוב יהא נעשה על ידי אנשים פשוטים ומגושמים; ואולם לשם 'שינוי הערכים' וחידוש החיים הרוחניים צריכים אנו לאנשים 'משכילים' ו'אידיאליסטים'; אבל ברוח הרי אינה יכולה לשמש מופת למושבה עברית... היכן המוצא?"

"בפתח-תקווה מצאתי צעירים מבני המושבה יותר מברחובות. בני פתח-תקווה אינם נודדים כל כך לאירופה, אמריקה ואוסטרליה. זהו מחזה משמח מאוד. עם צעיר אחד שוחחתי שיחה ארוכה. אדמוני ויפה-עיניים היה, פרי הארץ ממש. בן קולוניסט, שנשא בת קולוניסט מרחובות. לצערו, לא היה יכול אביו להפריש לו חלק מאדמתו. [...] עכשיו מצא לו צעיר זה משרה קטנה בסוכנות ואשתו עובדת לפרקים בפרדס – והם מתפרנסים. מארץ-ישראל לא ייצא בשום אופן. לאן? – כאן יש לו מכירים והכול יקר לו. אפילו במושבה אחרת קשה לו לשבת. ניסה – ולא יכול, נתגעגע על מושבת מולדתו, – את כל הדברים האלה דיבר בעברית משובשת קצת, אבל טבעית וחייה." (16).

ו. הערות ומראי מקומות

- (1) יצחק רוקח: "פרדסים מספרים". הוצאת מסדה, רמת גן, 1970.
- (2) שם. עמ' 109-110.
- (3) טבלה זו מצוייה ב"כתבים לתולדות חבת ציון וישוב ארץ ישראל", מאת א. דרויאנוב, כרך שני, תל אביב, תרפ"ה. [1925]. עמ' 47-50.
- (4) נדפס ב"חשבון ועד המושבה לתמיכת בני ישראל, עובדי אדמה ובעלי מלאכה בסוריא ובארץ הקדושה לשלוש שנים (1890-1892)", אודיסה, תרנ"ג. [1893]. עמ' 330-347.
- (5) ג. קרסל: "אם המושבות פתח-תקווה, שבעים וחמש שנות חיים. תרל"ח-תשי"ג. 1878-1953. "הוצאת עיריית פתח-תקווה. תשי"ג. [1953].
- (6) על כך ראה: יהודה ראב (בן עזר): "התלם הראשון." (זיכרונות: 1862-1930). נרשמו על ידי בנו בנימין בן עזר (ראב). הספרייה הציונית ליד הנהלת ההסתדרות הציונית, ירושלים. בהוצאת ספרים מ. ניומן בע"מ, תל-אביב, תשט"ז, 1956.
- (7) על כך ראה: "ניל", תולדותיה של העזה מדינית". העורך הראשי אליעזר ליבנה. חברי המערכת ד"ר יוסף נדבה, יורם אפרתי. הוצאת שוקן, ירושלים ותל-אביב. תשכ"א. 1961. עמ' 92, 132, 133, 215.
- וכן: "יומן אהרן אהרונוסון (1916-1919) בעריכת יורם אפרתי. הוצאת ספרים קרני בע"מ, תל-אביב, תשל"ל, 1970. תרגם מצרפתית אורי קיסרי. עמ' 164, 189.
- (8) העתקה של יומן-כיס של ברוך ראב מאותם ימים מצוייה עימי בכתובים. כמו כן מספר על תקופה זו ישראל אהרוני בספרו "זיכרונות זואולוג עברי", ספריית "שחרות", הוצאת "עם עובד", תל אביב. ספר ראשון, תש"ג, 1943, ספר שני, של זיכרונות אלה הופיע בשנת תש"ו, 1946.
- (9) על אותה תקופה ואתו לילה אחרון מצוייה עימי עדות ממקור ראשון, מסיפור-זיכרונות בכתובים של ברוך בן עזר שנכתב על ידו במקורו באידיש, ותורגם על ידי אבי בנימין בן עזר (ראב). קטעים מן הסיפור פורסמתי בשעתו בפרק "הצבר הראשון, אבשלום פיינברג", שנכתב על ידי לספר: "מעלות לוחמים", עשרים ושלושה פרקי גבורה. ערך והוסיף רישומים: משה בן שאול. הדר הוצאת ספרים בע"מ, תל-אביב, תשכ"ז. אוקטובר 1966. עמ' 14-17.
- (10) על כך מצוייה עימי עדות בהעתק מכתב של ברוך בן עזר לאלכס אהרונוסון, מאותה תקופה.
- (11) "אחריו מדבר מר ברוך בן עזר (ראב): הוא מקווה, שהיום הגדול הזה ישכיח את העבר ותחיל הגשמת הייעודים של הנביאים העברים – לקרב את שני הגזעים השמיים לטובת מולדתם המשותפת..."
- מתוך: "ספר היובל למלאת חמישים שנה ליסוד פתח-תקווה". תרל"ח-תרפ"ח. [1878-1928]. יצא לאור ע"י ועדת ספר היובל שעל יד המועצה המקומית. אסף את החומר: י. יערי (פולסקין). הכשירו לדפוס: מ. חריזמן. תל-אביב. התרפ"ט. [1929]. עמ' תרכ"ב.

(12) בסדרת ספריו של ע. יערי-פולסקין – "נילי", בהוצאת "מסדה", תל-אביב, תרצ"ח, 1938, מצאתי נוסח מעובד לסיפוריו של ברוך בן עזר על גבורתה של שרה אהרונוסון בהיתקלה בלילה בשודדים ערבים. יערי-פולסקין ודאי שמע את הסיפור מפי ברוך בן עזר, ואולי אף לקחו כתוב. יערי-פולסקין לקח בשעתו כמה תעודות חשובות ונדירות ממשפחתנו, לצורך הכנת ספר היובל הראשון, לשנת החמישים לייסוד המושבה, ועקבותיהן נעלמו מאז לגמרי. אחת התעודות היא "כתב גבאות לחברת ישוב ארץ-ישראל", שניתן לאליעזר ראב (אביו של יהודה) בהונגריה, מאת הרב צבי הירש קלישר, בשנת תרכ"ז, 1867. תצלום כתב-הגבאות מופיע ב"ספר היובל למלאת חמישים שנה ליסוד פתח תקווה", עמ' קכ"ז, ובהערה למטה נרשם: "מאוסף החומר לתולדות הישוב החקלאי העברי בא", הנמצא בידי המחבר. (!!!)

(13) בהערת-אחרית לספרו "הכפר הערבי" מודה משה סטבסקי לכל אלה שהגישו לו יד עזרה בשכלול הספר, בעצה, בהערה, במשל ובמימרה, וביניהם הוא מונה את האחים ברוך ואלעזר ראב. ראה: משה סטבסקי: "הכפר הערבי". פרקי הווי. ספריית "שחרות", הוצאת "עם עובד", תל-אביב, תש"ו [1946]. עמ' 408.

(14) במשך השנים פירסם ברוך בן עזר רשימות בנושאים חקלאיים ובתולדות פתח-תקווה ב"הבוקר" וב"השדה" ובמקומות אחרים. הוא שלח רשימות וכרוניקות מקומיות ל"דואר היום" בחתימת "אבו הרון" ו"סיד אמברק", אך טרם בדקתי אם נדפסו. לפי העתקי מכתביו דומני שנדחו, והדבר אף גרם לו עוגמת-נפש. כמו כן זכורה לי חוברת-בדפוס שלו, "תפוחי זהב במשכיות כסף", בנושא הפרדסנות, אשר לצערי אינה כעת תחת ידי. [צירופת החוברת "תפוחי זהב במשכיות כסף" מאת ברוך בן עזר (ראב), משנת 1950, לתולדות הפרדסנות בארץ, עם התמונות המקוריות, כבר נמצאת בידי ונשלחת באי-מייל לכל דורש. – אב"ע].

(15) ג. קרסל: "אם המושבות פתח תקווה". עמ' 219.

(16) על פי: "ספר היובל למלאת חמישים שנה ליסוד פתח-תקווה". עמ' תצ"ח-תצ"ט.

תל-אביב, יולי-אוגוסט 1978

סוף החוברת המקורית

*

הערת העורך-המהדיר אהוד בן עזר: ב-34 שנים שחלפו מאז העתקתי וערכתי את הדברים האלה כלשונם, נוספו מקורות רבים, הן בכתביי [חלקם בדפוס וחלקם בקובצי-מחשב העומדים לרשות הקוראים והחוקרים] והן בכתבי ובמחקרי אחרים – דברים שיש בהם כדי להרחיב את היריעה ההיסטורית.

תל-אביב, נובמבר 2012

